

צופים ומשתפים פעולה

אין טעם לחפש את הגבול בין תיאטרון לבין מציאות בהצגה "ארבייט מאכט פריי מטיטלנד אירופה". שם אין מפלט מהחוויה

מאת מיכאל הנדלז'ץ

מורידים את הדגל להצי' התורן. כמוניסור אחד ואים שיחות עם ילדים בקיבוץ על מה הם יודעים על השואה. כמוניסור שני מקקענים מספר על זרועות של סמדר יערוני-מעין. היא עצמה, עדיין ברמות זלמה, מלווה את הנעשה ברביי פרשנות.

לאחר מכן מובילים השחקנים את הקבוצה דרך שער שעליו כתוב "ארבייט מאכט פריי" למסדרון ארוך, צר ובמך, שמעליו ערימות נעליים ישנות. בחמישה אשנבים משוחחים המישה מראיינים עם האנשים שיושבים צופים מאד על מה פירוש "שואה" לגבינו. אחר כך עוברים לחלל נמוך וצפוף נוסף, שפסנתר בתוכו. זלמה מרגימה מהפסנתר אך נשואים תזוים אצל עצמם שונים, ואך שרו הנאצים על גיבוריהם שנפלו, ממש כמו שאנחנו שרים.

אזחה גברת תרבותית ליד הפסנתר מסוגלת גם להתחרות עם שבתה מי מן סבלה יותר בשואה? לאלי' את הנן שלה לחזור בחיזוק של המבט שלה "מה אמא עבדה בסלקציה", ולתעלל בערבי העובר אצלה. מלמעלה יורד שולחן עמוס אוכל. סביבו נערכת מן מסכת יום העצמאות, שהתפתחה למרבי סוערת על משמעות ההיסטוריה הציונית והיהודית, תוך ניסיון לערב את הקהל בוויכוח. חאלד מופיע שוב ומחלק פפה ועוגה, כשהוא מתלונן בערביה על שחיכו אותו. שוב ושוב הוא מושיט את תעודת הזהות שלו לצופים. פתאום הוא שואל בעברית: "יש פה משטרה אין פה משטרה? או אני יכול להפסיק את הקטע של הערבי המוכנה?" ומתחיל לספר על עצמו, ועל היוזם ערבי יש ראלי מסכנין.

מסביב לצופים הולכים האירועים וסוערים. מקבי' לות למה שקרה היום חולפת במחורות, אך האנלוגיות: הן רק בגדר מסקנה של הצופה, ולא הדרגשה של השחק' ניסיוצ'רים.

בשלב זה יורד שוב לפני הצופים השולחן, ועליו שר כבת סמדר יערוני-מעין, עירומה כמעט לגמרי. היא שולחת יד אל איבר מינה, מוציאה מתוכו פיסת לחם, ומשכנת אותה באין כוח על כתפה. השולחן עולה למע' לה שוב, והצופים מומנים לטפס למעלה. שם יושבת השחקנית מירי צמח בניגית גדולה, עירומה לגמרי, ומורחת על עצמה אוכל מצלחת סבידיה. השחקנית נעמה מנבר יושבת כבלוב וכוכית מוקפת ספרים. על מדפים מסביב מונחים עשרות ספרים, תמונות ופרטים הקשורים ברך' זו או אחרת אל השואה. יערוני-מעין תלויה מן התקרה ברגלה האחה, עירומה, מנסה לנתץ פסנתר שניצב על כמה מוטה באלכסון. מיקולי' מוני' טורים משמיעים שירי יום עצמאות. דודי מעין, מנהיג הקבוצה, יושב על סוללת תופים ומוסיף להמולה. מוני יוסף יושב גבוה, עם חוצצרה מורה ויוקלי' דינור.

חאלד אברעלי רץ עירום לגמרי, כשמצווארו מתעופף למעלה בלון רודי, והוא מכה עצמו באלת עץ. הוא רץ על שולחן רומה מאד לוח שעליו חיכו האוקי' אינים את היהודים. לחצוץ קשור פותח בקבוקים, ועל השולחן היו גם בקבוקי בירה ומקלות מלוחים. סיפור לי שהיה הצגות שבהן ניסו הצופים לתפוס את המתח ולפתוח בקבוק בירה.

קטע זה של ההצגה הוא שיא משחרר עבור השחק' ניס, וכאן נפרצו גבולות התיאטרון. הם לא שחיקו כאן תפקידים. לא היתה כאן אשליה של מציאות בהצגת תיאטרון. הם היו הם, מושפלים, עירומים ומקריבים את עצמם במש כשעירי לעזאול על מבוהה של חוריה. נכו, הם היו גם שחקנים במסגרת תיאטרונית מלאכותית שיצרו, ואליה הובילו את הצופים, אבל חשיפתם והשפלתם היו כה תרפיים, שקשה היה להתחשב בכך. הגבול בין האמנות לבין המציאות הטיטשטש לחלוטין. אני נוטה לחשוב שכוחה של אמנות, גם כשהיא בודקת את גבולותיה, הוא ברומשמעות שכן אשליה למציאות, ומעבר חר'שמעני' לצד' אחרי הרום את האמנות עצמה. יצאתי מן ההצגה עם תחושה של התנג' רות עזה, בעיקר לחלקה האחרון. אבל היא המשיכה להטריד אותי בימים שלאחר מכן. נרמה לי, אחרי חיים של כמה ימים עם ההצגה בתוכי, כי במקרה מיוחד זה תיאוריה זו פשוט אינה תופסת. הקהל שחווה הצגה זו הגיע לסופה אחרי דרך ארוכה שחלק זה של ההצגה מהותי לה. מחוויה אינטלקטואלית שתחילה במזוואן, בהדרת שחקנים, עברנו למין חייוני, שבו אנו שוב צופים, כשברך' עברנו שורה של אשליות תיאטרוניות שהלכו וקרבו למציאות. עתה זו היתה מציאות של השפלה, והצופה שלא יתערב כדי להפסיק את הכל הוא הרי אויש כמו הפולנים, למשל, שלא תתערבו את צפי בוועה. אבל אם יתערב, הרי יתפת פעולה במעשה התיאטרון. הוא צופה תמים ומשתף פעולה בעת ובעונה אחת.

התיאטרון כאן לא "סיפיל" בנושא השואה ולא "הביעי" את תחושותינו לגביה. הוא לא "אמר" שום דבר על השואה ועל זכרה, ואף לא "אמר" שום דבר על כוחו של התיאטרון. הוא העביר את הקהל - והשחקנים - בכור מצרף של חוריה, והעמיד אותו ממצב ששום תהיי' סחות אינה אפשרית. אתה צופה ומשתף פעולה בעת ובעונה אחת, ואין שום מפלט.

"צופים תמימים" הם אנשים שראו פשע מתרחש ולגנר עיניהם אבל לא התערבו כדי למנוע אותו. מונח זה תקף לפעמים גם לגבי תיאטרון, בייחוד בהתנגלותו המורדית, המנסה לטשטש במידת האפשר את הגבול הרוך בין תיאטרון כמעשה אמנות מלאכותי ובין ההתרחשות האמיתית. הצגת "ארבייט מאכט פריי" שהעלו אנשי המרכז לתיאטרון כעכו באולמות האבריים היא המחשה מעולה של בעייתיות זו.

ההצגה עוסקת בשואה; עצם שמה - "ארבייט מאכט פריי מטיטלנד אירופה" - אומר כמעט הכל. שלוש המלים הראשונות בשם ההצגה, שמשמעותן בנרמנית "העבודה משחררת", הן הכתובת המתנוססת על שער הכניסה למתנה המוות אשוויץ. המשך שם ההצגה (בנרמנית "ארץ המוות") אומר כביכול שהעבודה שעשה היוצרים וזו שמונחן לעשות הקהל עשויה, אולי, לשחרר אותם מן העקבות של ארץ המוות אירופה אשר מנחים על היום את פעולותינו כחידים וכחברה.

עצם בדיקת הכרטיסים בראשית המסע התיאטרוני נכל פעם יכולים לצפות בהצגה רק 15 אנשים, והבקשה כי בעלי הכרטיסים שנבריקו יעברו לצד אחד של החצר, מעוררת אסוציאציות למה שהתרחש שם. ה-15 שכרטיסים בידים מובלים עליידי חיילת במדים (השחקנית מירי צמח) למיניבוס, המביא אותם למזוואן לוחמי הגטאות.

החיילת מסבירה בקיצור את מהות המזוואן, ומ' עבירה את הקבוצה לדידה של "המדריכה זלמה". זלמה היא אשה מבוגרת, מאוחרת כבדות, גופה מעוות מעט, שערה שיהה (סמדר יערוני-מעין). היא מוליכה את הקי' בוצה כסוד מורדך בתערוכת הקבע על גרמניה הנאצית. העובדה שאתה יודע כי מרובך בעצם בהצגת תיאטרון ובשחקנית גורמת להאזין לא רק לאינפור' מציגה שהיא מעבירה, אלא לכל ניואנס של התנהגות. היא מדברת, למשל, על עליית היטלר לשלטון: "מענ' יון, איך אדם שאומרים שהיה מושגו, ואומרים שהיה גאון, והבהדר בין השניים הרי, כך אומרים, יכול להיות דק, הצליח להוליך אחרינו עם שלם. כואו אחרי בבקי' שו". ואתה, כחלק מן הקבוצה, הולך אחריה.

"מעניין, איך אדם שאומרים שהיה מושגו, ואומרים שהיה גאון, הצליח להוליך אחרינו עם שלם", אומרת השחקנית-המדריכה. "בואו אחריי בכקשה". ואתה, כחלק מן הקבוצה, הולך אחריה

הדרך מוליכה ליד מפה של פולין שחולקה בין הרד' סים לגרמנים, וזלמה מצביעה על אותו שטח שהרג' מנים דרשו כדי ליישב אותו מחדש, ושוב התיישבו "צעירים גרמנים איריאליסטים". היא עוברת על תיעוד של הקמת הגטאות, ומבקשת דוגמאות של גטאות אחרים. מציעים "הארלם", "בני ברק", "עזה", "מעניין", היא אומרת, ומוליכה את הקבוצה אחריה.

אחר כך היא מלווה הקבוצה סרט פולני ("האמבר' לנס") בדבריי הסבר, ומעבירה את הקבוצה לדי המודרך הנא, השחקן חאלד אברעלי, ערבי לפי שמו ומבטא. הוא מסביר לקבוצה את מבנה מחנה המוות טרבלינקה, כשהקבוצה יושבת סביב דגם המתנה שבנה אחר הניצור' לים, ומרגיש את האנטישמיות של הפולנים שאיפשרה לגרמנים להקים מחנות מוות בפולין, ואת האשליה שב' רמה ליהודים לנסוע לטרבלינקה כמעט בלי התנגדות. היה מרד בטרבלינקה, הוא אומר, אך הוא נכשל בגלל הפולנים ששיתפו פעולה עם הגרמנים. הוא מצביע על שולחן בעל מבנה מיוחד שבו השתמשו האוקראינים כדי להרכיב ליהודים, ומספר שהגרמנים שחיו במתנה ניגנו ורקדו ואלטים בערבו של יום שבנוקרו השמידו המוני יהודים והשפילו אותם בורכם האחרונה כסריום חיותי'.

מכאן חוזרים לאולמות האבריים עכנו, במניינים. במבנים שליד אולמות האבריים נכנסים לחדר חשור. ממנו עברנו לחדר חשור עוד יותר, אטום כמעט לאור, ושם, בתאורה דלילה מאד, על רצפת לינולאום שחורה ומבריקה, ראינו רמות הנאבקת כשהיא מנסה למחות משהו מודועה מן המסך מספר המקועקע על הורז.

מכאן הופכים האירועים למורכבים וסוערים: עוב' רים לחדר יחור, וכו', על גמה מאולתרת בתוך דגם של מתנה ירכו שסביבו נוסעת רכבת צעצוע מקיימים הש' חקנים כבגנים של ילדי בית ספר פרודיה על טקסי יום הזיכרון לשואה ולגבורה. תלמיד חאלד מתופף כש'